

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAȘI

FACULTATEA DE LITERE

ȘCOALA DOCTORALĂ DE STUDII FILOLOGICE

**„Der große Krieg der weißen Männer”. Arnold Zweigs
Romanzyklus über den Ersten Weltkrieg (1927-1957). Leben und
(Kultur-)Geschichte im Spiegel der Literatur**

*„Marele Război al bărbaților albi“. Ciclul romanesc al lui Arnold
Zweig despre Primul Război Mondial (1927-1957). Viața și istoria
(culturii) în oglinda literaturii*

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

Conducător de doctorat:

Prof. univ. dr. Corbea-Hoișie Andrei

Doctorandă:

Pricop F. Ștefania (căs. Surdu)

IAȘI

2022

ANUNȚ

La data de 20.09.2022, ora 12:00, în sala Amfiteatrul III.11 doamna **Pricop F. Ștefania (căs. Surdu)** va susține, în ședință publică, teza de doctorat cu titlul **„Der große Krieg der weißen Männer”. Arnold Zweigs Romanzyklus über den Ersten Weltkrieg (1927-1957). Leben und (Kultur-)Geschichte im Spiegel der Literatur**, în vederea obținerii titlului științific de doctor în domeniul Filologie.

Comisia de doctorat are următoarea componență:

Președinte

prof. dr. EUGEN MUNTEANU (Universitatea Alexandru Ioan Cuza, Iași)

Conducător de doctorat

prof. dr. ANDREI CORBEA HOIȘIE (Universitatea Alexandru Ioan Cuza, Iași)

Referenți

Prof. Dr. PETER GOßENS (Universitatea Ruhr, Bochum)

Prof. Dr. HORAȚIU DECUBLE (Universitatea București)

Conf. Dr. ION LIHACIU (Universitatea Alexandru Ioan Cuza, Iași)

Vă invităm să participați la ședința de susținere a tezei.
Teza poate fi consultată la Biblioteca Facultății de Litere.

Cuprins

I. Preliminarii:	5
I.1. Obiectivele și structura lucrării	5
I.2. Considerații metodologice preliminare	12
I.3. Stadiul actual al cercetării. Receptarea lui Arnold Zweig până în prezent. Istoria receptării și editării ciclului romanesc al lui Zweig în est și în vest	23
I.3.1. Receptarea în timpul Republicii de la Weimar	26
I.3.2. Receptarea în timpul celui de-al Treilea Reich/ al exilului	35
I.3.3. Receptarea în timpul Războiului Rece	45
I.3.4. Cercetarea operei lui Arnold Zweig după cenzura 1990	90
I.3.5. Concluzii privitoare la receptarea ciclului romanesc al lui Zweig până în prezent	99
 II. Ciclul romanesc „Der große Krieg der weißen Männer” ca proces și proiect de viață	107
II.1. Geneza ciclului romanesc și evoluția conceptului epic	107
II.1.1. <i>Der Streit um den Sergeanten Grischa</i> (1927)	107
II.1.2. <i>Junge Frau von 1914</i> (1931)	112
II.1.3. <i>Erziehung vor Verdun</i> (1935)	115
II.1.4. <i>Einsetzung eines Königs</i> (1937)	120
II.1.5. Intermezzo: <i>In eine bessere Zeit</i> (fragment)	126
II.1.6. Intermezzo: <i>Das Eis bricht</i> (fragment)	130
II.1.7. <i>Die Feuerpause</i> (1954)	134
II.1.8. <i>Die Zeit ist reif</i> (1957)	146
II.1.9. Concluzii preliminare	159
 II.2. Contextualizare istorico-biografică	164
II.2.1. Pretext: Excurs biografic - Perioada antebelică și „Marele Război”	164

II.2.2. Context: Analiza discursului istoric asupra romanelor de război ale lui Zweig	170
II.2.2.1. „Pionierat“ al literaturii „antimilitariste”. Romanele de război ca „romane ale memoriei” în timpul Republicii de la Weimar: <i>Der Streit um den Sergeanten Grischa</i> (1927) și <i>Junge Frau von 1914</i> (1931)	170
II.2.2.1.1. Contextul istoric și situativ: Criza sistemelor politice ale Republicii de la Weimar	170
II.2.2.1.2. Contextul medial și instituțional: Două tradiții literare concurente - literatura de război și cea „anti-război”	180
II.2.2.1.3. Romanele de război ca „romane ale memoriei” în timpul Republicii de la Weimar	190
II.2.2.1.4. Analiza discursului istoric: <i>Der Streit um den Sergeanten Grischa</i> (1927)	191
II.2.2.1.5. Analiza discursului istoric: <i>Junge Frau von 1914</i> (1931)	213
II.2.2.1.6. Concluzii preliminare	239
II.2.2.2 Angajament antifascist în timpul regimului nazist. Romanele de război ca „romane istorice” în contextul exilului în Palestina: <i>Erziehung vor Verdun</i> (1935) și <i>Einsetzung eines Königs</i> (1937)	242
II.2.2.2.1. Contextul medial și instituțional: Dinamica industriei culturale din Palestina, între „naționalismul ebraic” și „anti-germanism”	249
II.2.2.2.2. Excurs eseistic: Arnold Zweig ca „jecke” în Palestina	253
II.2.2.2.3. Contextul istoric și situativ: Disputa sionism vs. antifascism în mandatul britanic Palestina	257
II.2.2.2.4. Romanele de război ca „romane istorice” în contextul exilului în Palestina	261
II.2.2.2.5. Analiza discursului istoric: <i>Erziehung vor Verdun</i> (1935)	265
II.2.2.2.6. Analiza discursului istoric: <i>Einsetzung eines Königs</i> (1937)	293
II.2.2.2.7. Concluzii preliminare	327
II.2.2.2.8. Excurs istorico-biografic: Încă un deceniu de „exil” (1938-1948)	332

II.2.2.3. „Discursurile Războiului Rece”. Romanele de război ca „romane politice” ale epocii postbelice: <i>Die Feuerpause</i> (1954) și <i>Die Zeit ist reif</i> (1957)	345
II.2.2.3.1. Contextul istoric și situativ: Re-migrarea în contextul Războiului Rece	345
II.2.2.3.2. Contextul medial și instituțional: Rolul literaturii în „confruntarea sistemelor” și (re-)integrarea în paradigma culturală germană	349
II.2.2.3.3. Excurs eseistic: Arnold Zweig ca „pipagiu” și „colecționar”, respectiv „scriitor angajat” în Zona de ocupație sovietică/RDG	369
II.2.2.3.4. Romanele de război ca „romane politice” ale epocii postbelice	384
II.2.2.3.5. Analiza discursului istoric: <i>Die Feuerpause</i> (1954)	395
II.2.2.3.6. Analiza discursului istoric: <i>Die Zeit ist reif</i> (1957)	440
II.2.2.3.7. Concluzii preliminare	512
II.2.2.3.8. Excurs biografic: Ultimul deceniu de viață în RDG (1958-1968)	519
 III. Concluzii	 526
III.1. Plasarea istorico-literară a ciclului romanesc al lui Zweig: Hexalogia între succesul și eșecul „realismului”	526
III.2. Profilul cultural-filosofic al proiectului romanesc al lui Zweig: Aporia „Romantism” vs. „Iluminism” și implicațiile unui titlu provocator	534
III.3. Concluzii compoziționale: Metafora spiralei. Opera de viață a lui Zweig între ciclu și serie	568
 Bibliografie	 583
Anexa	610

REZUMAT

„Îmi propun să rezist tentației de a strica bucuria viitorilor istorici literari și doctoranzi ai germanisticii pentru eventuale disertații.”

(Arnold Zweig)

Poziția hegemonică a lui Arnold Zweig în cadrul canonului literaturii germane, precum și interesul criticilor literari pentru opera sa nu mai sunt astăzi de la sine înțelese, așa cum erau ele – la est de Elba – la începutul anilor '50, când deținătorul premiului național pentru literatură și președintele Academiei Germane de Arte a RDG își exprima încrederea că opera sa va deveni un obiect de studiu legitim pentru exegeza literară. Celebrul intelectual redegist era deplin conștient de cât de strâns legate sunt producția, difuzarea și receptarea literaturii de politică, instituții și raporturile de putere. Ceea ce nu putea el însă bănuși la acea vreme este că opera sa va cădea în uitare la scurt timp după dizolvarea acelui centru de putere reglator și a instituțiilor și organizațiilor sale culturale, care îi conferiseră până la acel moment legitimitate (cultural-politică). Faptul că scrierile lui Arnold Zweig – care în RDG erau receptate masiv, reeditate constant, transpuse parțial în format cinematografic sau chiar preluate în canonul școlar – nu au fost incluse în canonul „occidental” reprezintă una dintre consecințele durabile ale Războiului Rece, care se fac resimțite până în prezent. Contrar așteptărilor lui Zweig cu privire la procesul de canonizare a operelor sale la începutul anilor '50, exegetul Hans-Albert Walter vorbea deja în 1985 despre „precaritatea receptării lui Zweig”¹ și de atunci lucrurile nu s-au schimbat prea mult.

În acest context trebuie înțeleasă și lacuna de cercetare pe care prezenta teză își propune să o acopere: investigarea operei de viață a lui Arnold Zweig – a ciclului romanesc (nefinalizat) despre Primul Război Mondial, „Marele Război al bărbaților albi” (1927-1957). Acest ambițios proiect literar, la care Zweig a lucrat neobosit timp de aproape patru decenii, până la moartea sa, și care însumează peste 3000 de pagini, reprezintă, prin prisma complexității și monumentalității sale, un moment singular în istoria literaturii germane și universale. Cu toate acestea, el nu a beneficiat până în prezent de niciun studiu critic consistent. Acest surprinzător gol în cercetare a

¹ Hans-Albert Walter: *Am Anfang war die Tat, Arnold Zweigs 'Beil von Wandsbeck'. Roman einer Welt – Welt eines Romans*. Frankfurt am Main: Büchergilde Gutenberg, 1986. p. 181.

fost semnalat și în cea mai recentă lucrare a exegetei Jasmin Sohnemann, *Arnold Zweig und Stefan Zweig in der Zwischenkriegszeit* (2018): „În jurul lui Arnold Zweig este extrem de liniște – deși tocmai în acești ani centenarul Primului Război Mondial îndreaptă atenția asupra acestui eveniment istoric, care ar putea să îl readucă în amintire ca interpret al acestei «tranziții» și ar putea invita la revizitarea ciclului său romanesc.”² Cauzele complexe ale ignorării operei lui Arnold Zweig sunt analizate pe larg în capitolul introductiv (I.3) al lucrării de față, în care se oferă totodată o imagine clară asupra stadiului actual al cercetării. Primul capitol se constituie așadar într-o amplă analiză critică a cercetării lui Arnold Zweig până în secolul XXI, cu accent pe istoria receptării și editării ciclului romanesc al lui Zweig în est și vest, atât din perspectivă sincronă, cât și diacronă.

Lucrarea de față pleacă de la premisa că trezirea interesului public pentru *întreg* proiectul romanesc (și implicit pentru întreaga creație a lui Arnold Zweig) este posibilă și chiar oportună în contextul direcției actuale în cercetare, ce mizează tot mai mult pe descentrarea și multiplicarea canoanelor și pe înțelegerea acestora ca fenomene istorice variabile. Atitudinea cercetătorilor literari vestici față de „literatura redegistă” s-a schimbat, de asemenea, considerabil în ultimii ani. Se vorbește astăzi, de exemplu, despre „literatura mondială din RDG” sau despre „relectura” literaturii est-germane, din considerentul că „fosta Republică Democrată Germană (...) nu este un tărâm literar al nimănui.”³ Analiza întregii hexalogii a lui Arnold Zweig prezintă, de asemenea, multiple avantaje. În primul rând, datorită îndelungatei geneze a proiectului romanesc, ea face posibilă aducerea în discuție a unei perioade semnificative din viața lui Arnold Zweig (aproximativ de la mijlocul anilor `20 până la sfârșitul anilor `60). În al doilea rând, aceasta permite studierea operelor lui Zweig din trei etape diferite ale existenței sale și din trei epoci istorice și politice distincte (Republica de la Weimar, exilul în Palestina, respectiv RDG). Și în al treilea rând, aceasta oferă posibilitatea de a obține o imagine de ansamblu asupra romanelor pe care Arnold Zweig le-a conceput de la bun început ca părți ale unui ciclu, adică ale unui tot unitar. Tocmai această abordare integrativă a proiectului romanesc al lui Arnold Zweig, care vizează *toate* volumele sale, nu doar din punct de vedere tematic, ci și istoric, biografic, socio-politic, cultural-filosofic,

² Jasmin Sohnemann: *Arnold Zweig und Stefan Zweig in der Zwischenkriegszeit, Publizistisches Engagement, Beziehungsgeschichte und literaturwissenschaftliche Rezeption bis in das 21. Jahrhundert*. Berlin: Peter Lang GmbH, 2018, p. 419.

³ Peter Goßens/Monika Schmitz-Emans (Ed.): *Weltliteratur aus der DDR: Relektüren*. Berlin: Christian A. Bachmann Verlag, 2014, cit. din prefață.

naratologic și compozițional, reprezintă noutatea acestui studiu recuperatoriu, care umple un important gol de cercetare.

În ceea ce privește metodologia lucrării, principala direcție de cercetare a prezentei teze este una filologic-literară, astfel încât textele literare rămân în centrul abordării critice. Având însă în vedere complexitatea subiectului abordat, se recurge, totodată, la metode de lucru complementare, precum „analiza discursului istoric”, „noul historicism”, teoria „întoarcerii autorului”, studiile culturale (privitoare la problema memoriei și spațialității culturale) etc. Acestea fac posibilă obținerea unei perspective cuprinzătoare asupra romanelor lui Zweig, în contextul împrejurărilor istorice, socio-politice, ideologice și culturale în care acestea au fost publicate. Lucrarea de față își propune să examineze proiectul românesc al lui Zweig în lumina procesualității sale. Prin urmare, este important să observăm în ce măsură noile contexte istorice și socio-politice au schimbat în mod concret profilul hexalogiei, din considerentul că acestea influențează nemijlocit și în varii moduri operele literare: de la poziția scriitorului și rolul literaturii în societate, la subiectele și formele literare abordate, până la exigențele industriei culturale, care reglementează condițiile de publicare, difuzare și receptare a literaturii.

Structura celui de-al doilea capitol urmează așadar dezideratele „analizei discursului istoric”, ce mizează pe îmbinarea dintre „lectura apropiată” a textului și contextualizarea istorică a acestuia. Cercetarea genezei romanelor (II.1.) – ca demers inerent analizei discursului istoric – nu poate fi însă înțeleasă în afara recursului la biografia autorului. În acord cu teoria „întoarcerii autorului”, aceasta îl dă în vileag pe autorul empiric ca personalitate istorică individuală și autoritate care este capabilă să clarifice unele aspecte importante precum: ancorarea istorică și cultural-politică a textelor, sursele de inspirație, selectarea subiectelor, scopurile discursurilor etc. Excursul biografic ulterior (II.2.1.) reprezintă, de aceea, chiar una dintre premisele analizei discursive, având în vedere solidul fundament autobiografic al proiectului românesc al lui Zweig, care se reflectă în dezvoltarea conceptului epic. Secțiunea principală a lucrării de față (II.2.2.) este astfel dedicată analizei discursului istoric a romanelor lui Arnold Zweig. Cele șase volume ale ciclului „Marelui Război”, concepute pe parcursul a trei decenii (1927-1957), sunt urmărite în paralel cu destinul istoric sinuos al Germaniei, dar și cu cel al autorului însuși, în diferitele contexte ale Republicii de la Weimar, exilului în Palestina/ celui de-al Treilea Reich, respectiv RDG/RFG. Romanele lui Arnold Zweig – în acord cu postulatele „noului historicism” – nu sunt însă privite ca

o simplă reflectare a realității istorice (deci ca simple „artefacte” și documente istorice care oferă acces la realități politice, sociale, culturale etc.), ci totodată ca „forțe productive”, care contribuie ele însele la construcția și transformarea „realității”, și care îndeplinesc în diferite constelații socio-politice anumite funcții. Această abordare este legitimată de însăși concepția lui Arnold Zweig despre rolul social al literaturii și despre datoria morală a scriitorului de a educa publicul prin operele sale. Zweig și-a conceput romanele de război în primul rând ca „romane ale timpului” și și-a propus ca prin abordarea istoriei recente a „Marelui Război” să interpreteze și să influențeze evenimentele istorice și politice contemporane. În timp ce volumele din vremea Republicii de la Weimar (*Der Streit um den Sergeanten Grischa/ Cazul sergentului Grișa* - 1927 și *Junge Frau von 1914/ Tânăra femeie din 1914* - 1931) au fost concepute ca „romane ale memoriei”, menite să combată fenomenul „refulării războiului” de către societatea germană interbelică, romanele de exil (*Erziehung vor Verdun/ Școala Verdunului* - 1935 și *Einsetzung eines Königs/ Instaurarea unui rege* - 1937) au fost gândite ca „romane istorice”, cu rolul de a „conserva” patrimoniul cultural german în timpul „barbariei naziste” și de a lupta pe tărâm cultural împotriva regimului lui Hitler, în contextul mișcării internaționale a „Frontului Popular”. Nu în ultimul rând, romanele de război din epoca RDG (*Die Feuerpause/ Armistițiul* - 1954 și *Die Zeit ist reif/ Sosit-a vremea* - 1957) au fost concepute ca „romane politice” și instrumentalizate ca arme de propagandă în disputele ideologice din timpul Războiului Rece, având drept scop legitimarea propriului sistem social (socialist) și discreditarea adversarului politic (a ordinii sociale capitaliste).

Contextul istoric în schimbare se reflectă în romanele de război ale lui Zweig – după cum demonstrează analiza discursului istoric – întâi de toate prin integrarea în text a diferiților topoi discursivi, care dominau dezbaterile publice în diferitele contexte istorice: precum chestiunea vinovăției individuale și colective vs. a nevinovăției, pacifism vs. militarism, „adevăr” vs. mistificare (în volumele din timpul Republicii de la Weimar), mitul „Verdun” și narațiunea „omului nou” sau a „supraomului”, reflecțiile despre „patrie” și apatridie, discuția despre violență și moralitate, decelarea între „clasa conducătoare germană” și „poporul german” sau între militarismul prusac și pacifismul burghez etc. (în volumele de exil), împletirea criticii burgheziei și a capitalismului cu discursul anti-imperialist, retorica păcii, polarizarea est-vest, socialist-burghez etc. (în romanele redegiste). Totodată, după cum am menționat deja, hexalogia reprezintă un bun indicator al evoluției ideologice a lui Arnold Zweig de-a lungul anilor: în timp ce în primele patru volume Arnold Zweig rămâne fidel socialismului libertarian de influență landaueriană,

volumele redegiste ale ciclului trădează internalizarea tezelor marxiste ale luptei de clasă, primatului existenței asupra conștiinței, criticii burgheziei, capitalismului și imperialismului etc., cu toate că în centrul preocupărilor lui Zweig rămâne în continuare individul și nu masa (proletară). Întrucât Arnold Zweig și-a instrumentalizat romanele și ca mijloc convenabil de autoportretizare, lucrarea de față analizează, în două excursuri eseistice (II.2.2.2.2. și II.2.2.3.3.), diferitele strategii de „auto-punere în scenă” și diversele ipostaze ale lui Zweig, identificabile în romanele sale: Arnold Zweig ca „jecke” în Palestina, respectiv ca „pipagiu”, „colecționar” și „intelectual angajat” în RDG.

Prezentul studiu recuperatoriu își propune nu în ultimul rând să chestioneze și să revizuiască stereotipurile privitoare la opera lui Arnold Zweig încetățenite în cercetarea istorico-literară. Capitolul final clarifică în acest sens câteva aspecte importante: în primul rând, istorico-literare (III.1.): Contrar reflexelor de interpretare moștenite de la Georg Lukács și adânc înrădăcinate în critica literară (precum portretizarea lui Arnold Zweig ca scriitor clasic, „de modă veche”, și plasarea operei sale în siajul realismului burghez de secol XIX), lucrarea de față arată că operele lui Zweig sunt departe de a putea fi subsumate etalonului clasic. Dimpotrivă, se demonstrează că Arnold Zweig nu rămâne în romanele sale de război fidel niciunei tradiții literare și că arta sa narativă poate fi definită mai degrabă ca „eclectică”. Specific tehnicii narative a lui Zweig este tocmai îmbinarea procedeelelor compoziționale tradiționale și moderne, astfel încât în romanele sale de război narațiunea auctorială, intervențiile intruzive ale naratorului omniscient și cronologia evenimentelor coexista armonios cu valorificarea timpului subiectiv, fragmentarea fluxului narativ, inserarea de digresiuni freudiene și excursuri inter- și metatextuale, tehnica montajului sau a fluxului conștiinței. Tocmai această formă compozițională hibridă i-a permis lui Arnold Zweig să-și expună în opera sa de viață propriile vederi socio-politice și cultural-filosofice și să ilustreze prin comportamente individuale tipare de gândire colectivă ale societății germane în diferitele contexte istorice, pentru a educa publicul cititor și a influența evoluția evenimentelor contemporane. În acest sens, s-ar putea chiar specula că Arnold Zweig și-a conceput proiectul romanesc totodată ca o continuare a tratatelor sale de filosofia culturii, în formă beletristică. Dacă ar fi să răspundem la întrebarea: cum își afirmă Arnold Zweig poziția în cadrul literaturii germane prin ciclul său romanesc în șase volume despre Primul Război Mondial? – răspunsul ar fi: ca scriitor eclectic și filosof al culturii.

În a doua secțiune a capitolului final (III.2) este dezvoltată teza acestei lucrări, conform căreia principala preocupare a lui Arnold Zweig cu privire la proiectul său românesc este, dincolo de investiția personală, una filosofic-culturală, astfel că miza operei sale de viață trebuie căutată tocmai în procesul de (auto-)cunoaștere al lui Zweig și în căutarea unui model explicativ coerent pentru evoluția istoriei și a culturii, care sfârșește însă, în cele din urmă, într-o aporie. Această aporie privitoare la „rădăcinile răului” în istorie, care în lucrarea de față este sintetizată prin formula „Romantism” vs. „Iluminism”⁴, constituie nucleul cultural-filosofic al ciclului „Marelui Război” al lui Zweig, care se reflectă și în titlul său sugestiv. Reflecțiile de teoria culturii ale lui Arnold Zweig sunt integrate în lucrarea de față în paradigma mai largă a dezbaterilor ideatice care i-au preocupat în mod deosebit pe intelectualii germani de exil în secolul trecut. Se arată astfel că unii gânditori germani au identificat, în meditațiile lor, cauzele prăbușirii Germaniei într-o raționalitate excedentară – înțeleasă ca o degenerare a raționalității pozitive a Iluminismului, materializată într-o tehnologie hiperdezvoltată, ce se întoarce în final împotriva omenirii înseși –, în timp ce alții, dimpotrivă, recunosc germenii ruinării spirituale într-un „Romantism greșit înțeles”, ca descătușare a instinctelor și eliberare totală din chingile rațiunii, împinsă spre iraționalitate și primitivism. Nu puțini sunt însă cei care, ca și Arnold Zweig însuși, pendulează între cele două posibilități.

Tranșarea originilor „catastrofei germane” și, implicit, a aporiei „Romantism-Iluminism” a avut pentru intelectualii germani o dublă miză: personală și politică. Evoluția spirituală a scriitorilor burghezi de la o formare prin excelență „romantică”, la un crez de tip „iluminist”, ce implică o delimitare față de pozițiile ideologice personale timpurii, de filosofia lui Nietzsche și Freud sau chiar de resorturile propriei origini burgheze, în vederea legitimării noilor convingeri ideologice din perioada postbelică, constituie, în opinia noastră, principala cauză a ezitării multor intelectuali între cele două soluții. Pentru scriitorii burghezi proscrisi de regimul nazist „Iluminismul” părea a oferi soluția salutară, însă nici „Romantismul” (propriului filon burghez) nu putea fi întru totul recuzat, așa cum nici desolidarizarea de Nietzsche și Freud nu a fost mai niciodată una fermă și definitivă. Imposibilitatea unui consens e cauzată, totodată, și de dificultatea

⁴ Termenii „Iluminism” și „Romantism” sunt utilizați în lucrarea de față drept „concepte operaționale” și nu drept mijloace de desemnare a unor epoci sau curente clar delimitate din istoria culturii – la fel cum procedează, de pildă, Theodor Adorno și Max Horkheimer în lucrarea lor comună, *Dialectica luminilor* (*Dialektik der Aufklärung*, 1944, cu referire la „Iluminism”) sau Thomas Mann în numeroasele sale discursuri și eseuri – *Über die Lehre Spenglers* (1924), *Rede über Lessing* (1929), *Deutsche Ansprache. Ein Appell an die Vernunft* (1930) ș. a. –, referitor la „Romantism”.

asimilării filosofiei (culturale) a lui Nietzsche și Freud uneia dintre tradiții. Dincolo însă de investiția personală (de exercițiul de edificare a propriului „eu” spiritual) și de perspectiva pur noologică asupra dihotomiei „Romantism-Iluminism”, poate fi identificată și o miză politic-propagandistică în legătură cu aceasta. După cum se arată în lucrarea de față, binomul conceptual amintit a fost adesea instrumentat după Primul Război Mondial, în timpul exilului, dar mai ales în timpul Războiului Rece, în numeroase demersuri cu miză propagandistică, prin care se urmărea decelarea a două ideologii adversare: a uneia burgheze, „reacționare”, deci „romantice”, a „vestului”, și a alteia socialiste, „revoluționare”, a „estului”, care pretindea a se revendica, prin prisma valorilor comune ale Revoluției Franceze, de la tradiția iluministă.

În acest sens trebuie înțeles și brizantul titlu al întregului ciclu romanesc al lui Arnold Zweig. Implicațiile metaforei „Marelui Război” depășesc presupusa fixare asupra evenimentelor istorice ale Primului Război Mondial și vizează mai degrabă acuta criză de civilizație pe care izbucnirea conflagrației militare a scos-o la iveală și ale cărei urmări au marcat întreg secolul al XX-lea. „Bărbații albi” reprezintă astfel o metonimie a „lumii civilizate” – înțeleasă ca moștenitoare epigonică a raționalității „Luminilor”, sub pavăza căreia se vede îndreptățită să dea frâu liber impulsului ei instinctiv pentru putere și dominație. În acest spațiu de elipsă între „rațiune” și „instinct”, „Romantism” și „Iluminism” proiectează Zweig, prin ciclul său romanesc, „rădăcinile răului în istorie”, care riscă să devină cauza virtuală a unui etern „mare război” pentru putere și dominație. Nu în ultimul rând, „bărbații albi” reprezintă pentru Zweig ipostaza *par excellence* a alterității radicale (a unei ideologii adversare, a unei civilizații vestice demonizate, prezentate aproape exclusiv în înfățișarea ei imperialistă) ori chiar a celei interioare (a propriilor origini burgheze ale scriitorului). Probabil că acesta este și motivul pentru care Arnold Zweig a păstrat, pe parcursul îndelungatei gestații a hexalogiei, titlul final al operei sale de viață: el conferea pe de o parte legitimitate teoriilor sale de filosofie a culturii, exhibate încă din vremea Republicii de la Weimar, și își păstra, pe de altă parte, și în perioada postbelică, în contextul dezbaterilor ideologice din timpul Războiului Rece, caracterul politic brizant.

Imposibilitatea de a determina cu precizie „rădăcinile răului” în istorie și, implicit, de a soluționa aporia „Romantism-Iluminism”, reprezintă, totodată, unul dintre principalele motive care au condamnat proiectul romanesc al lui Zweig la fragmentare. Din proiectatul ciclu în opt volume a rămas în cele din urmă o hexalogie (deschisă). Acest lucru ridică în mod inevitabil

întrebarea: se poate vorbi, în acest caz, de un ciclu, adică de un tot întreg? Cu ajutorul metodelor actuale de analiză din domeniul cercetării fenomenului ciclizării în literatură, se arată că romanele de război ale lui Zweig formează, într-adevăr, un tot unitar (deși neterminat) – așa au fost ele concepute încă de la început de autor și astfel au fost percepute și de către public. Analiza compozițională (III.3) se concentrează pentru început asupra „lianților” (denumiți, cu o formulă a lui Rolf Lundén, și forțe narrative „centripete”), care creează coerență și continuitate ciclică, precum: tema omniprezentă a războiului, constelația recurentă de personaje (ilustrată pe larg în tabelul din anexa lucrării), cronologia evenimentelor, topoi, decorurile și simbolurile comune, perspectiva narativă constantă, includerea consecventă de digresiuni freudiene și elementele inter-, meta- și paratextuale etc. Toate aceste elemente care evidențiază interdependența textelor individuale în cadrul ciclului nu sunt însă tratate ca fiind „inerente” textului, ci ca indicii ce dezvăluie influența omniprezentă a autorului asupra proiectului său romanesc.

Ulterior sunt examinate „divergențele” (sau forțele narrative „centrifuge”), a căror prezență în proiectul romanesc a lui Zweig poate fi pusă pe seama mai multor circumstanțe, cum ar fi, de pildă: evoluția ideologică a autorului pe parcursul celor trei decenii de gestație a hexalogiei, deteriorarea treptată a vederii scriitorului (care a trebuit să dicteze toate romanele), etapele distincte de lucru, contextele istorice în schimbare, în care romanele au fost publicate etc. Dintre aceste „divergențe” ar putea fi menționate: diferitele inconsecvențe narrative, precum evoluția spirituală fluctuantă a personajelor Werner Bertin și Paul Winfried pe parcursul întregului proiect, evocarea contradictorie a acelorași evenimente în *Erziehung vor Verdun* și *Die Feuerpause*, atitudinile contrastante față de burghezia germană în *Junge Frau von 1914* și *Einsetzung eines Königs*, perspectivele diferite asupra situației populației evreiești din Europa de est în *Der Streit um den Sergeanten Grischa* și *Einsetzung eines Königs*, înăsprirea (propagandistic motivată) a limbajului în comentariile auctoriale din romanul *Die Feuerpause* etc. Tratarea diferențiată a aceleiași teme în diferite contexte și etape ale vieții este o dovadă concludentă a faptului că Arnold Zweig era dispus să sacrifice în anumite puncte „omogenitatea” proiectului său romanesc, pentru a aduce operele sale în concordanță cu noile sale vederi socio-politice și, totodată, pentru a le conferi acestora actualitate și relevanță politică. În afară de incongruențele „inevitabile” dintre volumele ciclului, analiza compozițională este obligată să țină cont, așadar, și de aceste „divergențe” programatice, prevăzute de autorul însuși. În felul acesta devine limpede faptul că, în cazul proiectului romanesc al lui Zweig, forțelor narrative „centrifuge” li se oferă la fel de multă atenție

ca și celor „centripete”, și că tocmai din interacțiunea dintre „coerență” și „divergență”, autonomie și heteronomie, parte și întreg, text și context rezultă „valoarea semantică excedentară” a ciclului romanesc al lui Zweig.

În cele din urmă, lucrarea de față trebuie să clarifice încă o chestiune importantă: „Marele Război al bărbaților albi” este o serie (deschisă) sau un ciclu (închis)? Recursul la intenția autorului se dovedește a fi, în acest caz, mai degrabă derutantă decât edificatoare, Arnold Zweig însuși denumindu-și proiectul romanesc când „ciclu”, când „serie”. În ceea ce privește strategiile compoziționale, se pot decela însă două tendințe divergente: pe de o parte, dorința lui Zweig de a-și „rotunji” opera cu un volum final, pentru a lăsa posterității un „ciclu” coerent, „închis”, iar pe de altă parte, tendința acestuia de a expanda tot mai mult conceptul epic, în dorința soluționării amintitei aporii, care condamnă întregul text la o scriere „deschisă”, serială. Din spațiul eliptic descris de aceste două tendințe contradictorii emerge forma compozițională a proiectului romanesc al lui Zweig, poziționată între „ciclu” și „serie”, orientată către un nucleu epic, dar totuși esențial deschisă: „spirala”. Implicațiile acestei forme de compoziție nu sunt însă doar de ordin formal, ci și ideologic și politic. Eventuala ilustrare a unei convertiri exemplare a eroului Werner Bertin la comunism și descrierea tranziției de la epoca burgheză la cea socialistă – care erau, de altfel, ferm solicitate de directivele politicii culturale redegiste – ar fi putut conferi proiectului romanesc al lui Zweig progresia ciclică, „rotunjimea” și coerența dorite. Cu toate acestea, Zweig a respins cu hotărâre o astfel de concluzie pentru opera sa de viață.

Arnold Zweig spera „într-o vreme mai bună” – astfel sună titlul volumului final proiectat (dar niciodată finalizat) al ciclului, *In eine bessere Zeit* –, care, aparent, la sfârșitul anilor '60 încă nu reușea să se întrevadă. Nu numai că ultima versiune a proiectatului roman final nu prevedea convertirea lui Bertin la comunism, ci acesta trebuia chiar să se încheie cu emigrarea eroului în Palestina – ceea ce, în contextul politicii anti-sioniste și anti-israeliene a blocului estic din timpul Războiului Rece, reprezenta un gest provocator deosebit, cu potențial subversiv. Pe de o parte, Zweig însuși se îndoia că soluția sionistă – pe care ar fi preferat-o, deoarece era și fundamentată autobiografic – ar fi fost concluzia cea mai potrivită pentru proiectul său romanesc, în care un astfel de final nu fusese deloc anticipat. Pe de altă parte, convertirea lui Werner Bertin la comunism, mult așteptată de criticii literari redegiști, ca un punct culminant firesc al procesului devenirii eroului pe parcursul întregului ciclu, nu reprezenta pentru Zweig o opțiune. Această

dilemă trebuie să-l fi preocupat pe bătrânul scriitor în ultimii ani ai vieții sale. Fără să o poată soluționa, Arnold Zweig s-a văzut nevoit, cu puțin timp înainte de moartea sa, să lase în urmă opera vieții sale în forma unui fragment.

Acest lucru indică faptul că Arnold Zweig nu a reușit să își finalizeze proiectul romanesc, între altele, tocmai din motive politice și ideologice. Compoziția cu final deschis, în formă de spirală, a operei de viață a lui Zweig reprezintă astfel o alternativă la gândirea progresistă și la perspectiva istorică optimistă impuse de doctrina culturală socialistă. „Spirala” este expresia dilemei politic-ideologice și a aporiei cultural-filosofice care l-au preocupat pe Zweig de-a lungul întregii sale vieți. În același timp, ea este simbolul unei virtuale extinderi a proiectului romanesc *ad infinitum*. Acest tip de *creatio continua* amintește nu în ultimul rând de fenomenul „povestirii împotriva morții” – documentat în cercetarea narațiunilor ciclic-seriale, de tipul celor *O mie și una de nopți* – care își află originile în tradiția narativă orală. Arnold Zweig, care obișnuia să se prezinte în fața publicului drept „povestitor” și „rapsod”, a dictat neobosit opera vieții sale până în ultima clipă, nu atât în dorința de a o finaliza – căci îi era clar deja de mult timp că acest deziderat nu se va realiza niciodată – ci, în cele din urmă, în efortul de a-și amâna, prin actul povestirii neîntrerupte, cât mai mult posibil propria moarte.

Sperăm, în fine, că această lucrare va contribui la o mai bună înțelegere a scriitorului Arnold Zweig și la o re-evaluare critică a operei sale. Reabilitarea lui Zweig și depășirea reflexelor de interpretare idiosincratică privitoare la opera sa reprezintă – așa cum prezenta disertație a încercat să arate – nu doar un corectiv necesar și o datorie morală față de un important autor căzut în uitare, ci, în același timp, și un câștig enorm pentru critica și istoria literară germană. Nu în ultimul rând, meditațiile de filosofie istoriei ale lui Arnold Zweig pe marginea „fenomenului original” al „Marelui Război” își reafirmă, în contextul istoric actual, marcat de un nou război sângeros pe continentul european, actualitatea și legitimitatea.